

Людмила Приходько

ПИТАННЯ ЕКСПЕРТИЗИ ЦІННОСТІ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД НА ПРАЦЯХ Х. ДЖЕНКІНСОНА

У статті проаналізовано наукові принципи та критерії експертизи цінності архівних документів, розроблені англійським ученим-архівістом Х. Дженкінсоном.

Ключові слова: цінність документа, експертиза цінності архівних документів, історія архівної справи Англії, Державний архів Англії.

Поняття «цінність документа» є базовим для української архівістики і в сучасному розумінні ним позначають інформаційні можливості та інші характеристики документа, що зумовлюють його значимість для особи, суспільства, держави і дають підстави для внесення до складу Національного архівного фонду (далі – НАФ)¹.

Процес інтелектуального пізнання історії людства виразно доводить, що знання в кожну історичну епоху об'єктивно детерміновані й конституювані через систему цінностей, відтак і цінність різних архівних документів не може бути однаковою. Поряд із змінами, що відбуваються у просторово-часовому соціокультурному середовищі функціонування архівного документа, певні трансформації переживає і сама його цінність, змінюється система принципів, методів, загальних і спеціальних критеріїв її встановлення. Залежно від історичних умов одні критерії втрачають своє значення, на зміну їм суспільство обирає інші. Строк зберігання документа від одного року до постійного в архівній установі визначають для статичної фази його побутування, і залежить він від значущості документа, його репрезентативності для держави, суспільства, окремої установи або особи як джерела поточної фактографічної, правової і/або історичної інформації. Розуміння цінності документа під час відбору на постійне зберігання в архіві охоплює не тільки низку принципів, методів, критеріїв, що слугують інструментарієм її встановлення, а й враховує певні його інформаційні характеристики, пов'язані з відображенням діяльності юридичної або фізичної особи (залежно від функцій, виду, номіналу документа), поглинанням або дублюванням інформації, сконцентрованої в інших документах, рівнем узагальнення інформації в документі.

Розроблення критеріїв оцінки документів та їх відбору на архівне зберігання або знищення в західноєвропейському архівознавстві на початку ХХ ст. концентрує цінний науковий і методичний потенціал осмислення вченими-істориками,

архівознавцями, архівістами-практиками накопичених емпіричних знань про архівний документ, основоположних принципів формування, організації і забезпечення збереженості документів та їх комплексів у межах архіву. Виразним прикладом цього слугує праця фундатора англійського архівознавства Х. Дженкінсона* «Підручник для архівної адміністрації, включаючи проблему архівів війни і утворення архівів» («A Manual of Archive Administration including

* Дженкінсон (Sir (Charles) Hilary Jenkinson, 1 листопада 1882 р., Лондон – 5 березня 1961 р., Лондон). Наймолодший з 6 дітей у родині В.-В. Дженкінсона (William Wilberforce Jenkinson), земельного агента і А. Л. Бідейл (Alice Leigh Bedale). Освіту здобув у Далвіч Коледжі (Dulwich College, 1895–1901) і Пемброк Коледжі (Pembroke College, 1904) в Кембриджі, який закінчив з відзнакою. Впродовж 1906–1954 рр. працював у Державному архіві Англії (Public Record Office) на посадах архівіста, керівника департаменту, головного помічника зберігача, секретаря, заступника зберігача, досліджував проблеми організації та класифікування архівних документів установ Середньовіччя (Казначейства), брав участь у розробленні планів евакуації цінних архівних зібрань у зв'язку з подіями Першої світової війни, керував реорганізацією обслуговування користувачів у читальному залі з урахуванням критичних зауважень королівської комісії. У 1911 р. взяв шлюб з А. Вайолет (Alice Violet, померла 1960 р). У 1916–1918 рр. проходив військову службу в Королівській артилерії, працював у Військовому відділі Британського уряду, 1920 р. був демобілізований. Під час подій Другої світової війни надавав консультації (1943) у Військовому відділі з питань захисту й збереження архівів на окупованій території. Викладав англійську палеографію та дипломатику у Кембриджі (1911–1935), дипломатику та архівознавство у Королівському коледжі в Лондоні (King's College, London, 1925–1947), читав лекції з архівознавства в Лондонському університеті. Член Королівського історичного товариства, президент Єврейського історичного товариства і Товариства архівістів Англії, почесний доктор Лондонського університетського коледжу, почесний доктор юридичних наук Університету Абердина (1949), посвячений у лицарі (1949).

the problems of war archives and archive making», далі – Підручник), опублікована 1922 р. у серії «Економічна та соціальна історія світової війни».

У статті на основі опрацювання наукового доробку Х. Дженкінсона і публікацій зарубіжних дослідників його творчості Т. Кука (Terry Cook)², Р. Тшана (Reto Tschan)³, О. Холмса (Oliver W. Holmes)⁴ ми розглянемо сформульовані вченим наукові й методичні засади основних архівних процесів, його підходи до оцінки документів та їх відбору на архівне зберігання чи знищення.

Пристаючи до роботи над Підручником, Х. Дженкінсон спочатку мав задум з урахуванням власного досвіду архівної роботи та викладацької діяльності підготувати звід правил, орієнтований на впорядкування воєнних архівів, що залишилися після Першої світової війни. Однак усвідомлення викликів, які постали перед архівною наукою та архівною справою у післявоєнний період, різноманітних небезпек, що реально загрожували збереженню архівних джерел (пересвідчитись у цьому довелося не тільки під час подій Першої світової війни, а й після її закінчення), спонукали його суттєво розширити тематичний діапазон праці та висловити власний концептуальний підхід до розуміння нагальних проблем архівістики й шляхів їх вирішення. Головні завдання праці вбачалися вченим у визначенні природи та специфічних особливостей архівних документів, критеріїв їхньої цінності, засадничих принципів організації, а також забезпечення їх збереженості в межах архівної установи, окресленні складу вимог до професійної компетентності архівістів.

Розгляду цих питань підпорядкована структура Підручника, що складається з передмови і п'яти частин: «Вступ», «Походження й розвиток архівів і правила архівознавства», «Сучасні архіви», «Організація архівів», «Воєнні архіви» і додатків⁵. У першій його частині автор підкреслив значущість архівних джерел для дослідницької праці в царині історії. Адже відбулося, на його думку, зміщення фокусу історіописання від студіювання постатей героїчних особистостей, історичних подій та політичної історії до вивчення історії держави, права, економічної, соціальної історій, зрештою історії установ. Імовірно, що з часом ця диференціація історичної науки матиме тенденцію до поглиблення. Причини таких змін, на його переконання, кореняться в істотному збільшенні історичних знань, стимулюються великою зацікавленістю істориків архівними джерелами та доступністю архівів для науково-

дослідної роботи. Нині жодну серйозну працю в галузі історичної науки, підкреслив архівіст, не можна підготувати без ґрунтовного опрацювання архівних документів, їх цитування або посилання на них. Відтак високі стандарти архівної професії мають стати запорукою збереження і збагачення документальних зібрань вже діючих історичних і майбутніх архівів, суттєвого вдосконалення архівних процесів і технологій. Х. Дженкінсон підкреслив, що є прихильником встановлення для архівної спільноти єдиних уніфікованих правил діяльності архівів. Найактуальнішою проблемою тогочасної архівної науки та архівної практики вчений вважав розроблення інструментарію оцінки та відбору документів на архівне зберігання, максимально наближеного до розуміння сутнісних ознак і властивостей архівного документа, його поліфункціональності.

Тож цілком логічно, що виклад своїх напрацювань Х. Дженкінсон розпочав із пошуків формулювання сутності поняття «архівний матеріал», яке у річищі англійської архівної традиції позначали двома термінами – «Records» і «Archives». На його думку, перший термін є надто технічним і вузьким у своєму значенні, а другий, з огляду на вживання багатьма мовами, є більш прийнятним, утім, залишається недостатньо унормованим, йому виразно бракує чіткого відокремлення та розкриття специфічних ознак у сенсі базового поняття архівної науки та архівної справи. Автор цілковито мав рацію, коли стверджував, що пошук адекватного тлумачення обраного для аналізу поняття пов'язаний з постійним ризиком допуститися помилок, потонути в смислових компонентах, різних відтінках позначень, озвучених в європейській архівістиці. Проте цінною з боку вченого була вже сама постановка цієї проблеми та окреслення гіпотетичного шляху її вирішення.

Намагаючись обмежити «переобтяження» поняття, досягти його цілісного смислу та повноти вираження, Х. Дженкінсон докладно аналізує історичний досвід утворення й функціонування документації в установах Англії, генезис й еволюцію архівів на її теренах, особливості формування, організації та зберігання в їхніх сховищах документальних масивів, їх типову структуру, зокрема, архівних джерел Середньовіччя. Також простежує трактування поняття «архівний матеріал» у світовій архівознавчій думці – рефлексії європейських істориків і архівістів А.-Л. Бордьє (Henri-Léonard Bordier, 1817–1888), Ж. Кювельє (Joseph Cuvelier, 1869–1947), Ш.-В. Лянґлуа Charles-Victor Langlois,

1863–1929) і Ш. Сеньобоса (Charles Seignobos, 1854–1942), Ш. Шмідта (Charles Schmidt, 1872–1956), Й.-А. Фейта (Johan Adriaan Feith, 1858–1913), С. Мюллера (Samuel Muller, 1848–1922) і Р. Фруїна (Robert Fruin, 1857–1935), а також у публікаціях співробітників Державного архіву Англії, Британського музею, Національної бібліотеки США, Архівної комісії Американського історичного товариства, у нормативно-методичних документах Королівської архівної комісії Англії (1910–1918) та ін. Його підходи щодо вивчення проблеми відображають прагнення наслідувати наукові принципи позитивістської історіографії: пріоритет об'єктивності, історизм, ідея про еволюційний розвиток архівів, наявність численних фактів, значних і другорядних з історії архівної справи Англії, країн Західної Європи, назв установ, архівів, музеїв, приватних колекцій, посилання на нормативні акти архівного законодавства, праці істориків і архівознавців, наукові інституції, періодичні, бібліографічні та довідкові видання. При цьому Х. Дженкінсона цікавила не поверхова відмінність між певними ідеями, судженнями, ініціативами, а, насамперед, їх глибинна спорідненість і ціннісна орієнтація у напрямі наближення до змістовного визначення сутності поняття. Адаже загальний контекст, в який можна було б помістити всі трактування поняття «архівний матеріал», виразно свідчив про запит на поглиблення його ідентифікації, насамперед, у зв'язку зі збільшенням кількості та урізноманітнення видів документів і ситуацій їх використання. Проте він не оминав увагою і розбіжностей, які мали для нього принциповий характер.

Зокрема, Х. Дженкінсон відзначив наукову й практичну значущість праці голландських архівістів С. Мюллера, Й.-А. Фейта і Р. Фруїна «Настанови до впорядкування та описування архівів» (Muller S., Feith J. A., Fruin R. Handleiding voor het Ordenen en Beschrijven van Archieven ontworpen in Opdracht van de Vereeniging van Archivarissen in Nederland, 1898), особливо постульований ними фундаментальний принцип організації архівних фондів – «принцип походження» (провенієнцпринцип, лат. provenio – народжуватися, виникати, походити), що потребує врахування історично сформованих, генетичних зв'язків документів фонду з його утворювачем і наслідування природному порядку діловодства, встановленому в установі, за її формами та напрямками діяльності. Разом із тим, він дотримувався думки, що автори безпідставно не включили до змісту поняття «архівний матеріал» речові дже-

рела, наголошуючи на доцільності їх передавання до музеїв або бібліотек. Причини розбіжностей в підходах Х. Дженкінсона і голландських архівістів були зумовлені особливостями зберігання архівних документів у континентальній Європі та Англії. В архівах Англії судова документація зберігалася з особливою ретельністю, оскільки суди не лише застосовували, а й створювали правові норми, спираючись на судові прецеденти. Відтак юридичну силу мала засвідчена копія, часто з супровідними предметами, збережена відповідальними особами та видана з архіву. Для позначення предмета, який був фізично прикріпленим до певного документа або приєднаним до нього, на підставі безпосереднього з ним інформаційного зв'язку, англійські архівісти застосовували слово «приєднаний» (анг. annexed)⁶.

Обраний алгоритм наукових пошуків дав змогу вченому сформулювати своє розуміння ознак і властивостей стану документа як джерела оперативної чи ретроспективної інформації на всіх етапах «життя» – від активної фази побутування в діяльності його створювача до статичної – передавання на архівне зберігання і на цій основі наблизитися до окреслення дефініцій понять «документ» і «архівний документ».

За інтерпретацією Х. Дженкінсона, в установі, незалежно – державній чи приватній, яка функціонує в будь-якій сфері життєдіяльності суспільства, на рівні діловодства виникають і накопичуються документи. Вони створюються і зберігаються відповідальними особами в офіційному порядку для керування установою, фіксації й забезпечення її правових, управлінських, інформаційних, інших потреб і тому мають юридичну силу. В якості прикладу для своїх міркувань дослідник обрав комплекс документів офіційного походження, що відклалися в діяльності Міністерства закордонних справ Англії (далі – Міністерство) напередодні Першої світової війни, після розриву дипломатичних відносин між Англією і Німеччиною. Його структура складалася з документів різного рівня юридичної сили та значущості, а саме:

– офіційні документи: нормативно-правові акти (копії укладених раніше міждержавних договорів, угод для розвитку й забезпечення дипломатичних відносин Англії з іноземними державами, постанов, наказів, що регулювали діяльність дипломатичних представництв і місій Англії на території інших країн); офіційне внутрішнє листування з міністерствами та відомствами – Військовим, Внутрішніх справ, Адміралтейством з приводу підготовки до воєнних дій та зовніш-

не – з представниками дипломатичного корпусу західноєвропейських держав; протоколи, ноти, меморандуми, публічні заяви, звернення;

– службові документи Міністерства: звіти, доносення, доповіді тощо.

Учений зазначив, що, з одного боку, це – матеріальні залишки розпорядчої або виконавчої діяльності органу зовнішніх відносин держави в минулому, з іншого – першоджерела та архівні свідчення історичних фактів, про які в документах йдеться. Достовірність та історична цінність означених документів, на його думку, значною мірою зумовлена офіційним порядком їх створення й зберігання в установі. У складі документального комплексу також були наявні друковані видання – окремі номери «Таймс» (The Times) з помітками державного секретаря про необхідність ознайомлення деяких послів зі статтями газети, видані мемуари канцлера Німеччини та рукописні огляди доповідей депутатів парламенту Англії, що слугували для співробітників Міністерства додатковим джерелом цінної оперативної та ретроспективної інформації. Однак формальні ознаки цих документів, зауважив дослідник, не дають підстав віднести їх безпосередньо до архівних.

Уважно проаналізувавши загальні умови створення та організації документів у поточній діяльності установи, їх видову структуру, зовнішні ознаки, цільове призначення, Х. Дженкінсон визначив поняття «документ» як «рукописний, машинописний і друкований матеріал з речовими пам'ятками, котрі є його складовими частинами або приєднані до нього»*. Він дотримувався думки, що документи стають архівними тільки після їх виведення в офіційному порядку з системи поточного зберігання державної чи приватної структури, тобто після припинення виконання ними своєї основної функції, задля якої були створені. При цьому перехід документів у ранг архівних відбувається «автоматично»**, тобто вони визнаються гідними архівного зберігання з огляду на органічний зв'язок з їхнім творцем, цілі та потреби його діяльності.

Підсумувавши свої спостереження, Х. Дженкінсон встановив, що до категорії архівних до-

кументів належить документ, «який створено і застосовано в процесі розпорядчої та виконавчої діяльності (як державної, так і приватної), частиною якої він є, надалі збережений в архівосховищах для користування особою або особами відповідальними за цю діяльність, та їх законними спадкоємцями»***. Окреслена вченим дефініція поняття «архівний документ» відображає концепцію закінчених у діловодстві документів, організованих первісно в офіційному порядку та історично, за походженням, пов'язаних з їхнім утворювачем.

Зважаючи на природу, суттєві властивості «архівного матеріалу», Х. Дженкінсон у Підручнику, а також у розроблених ним нормативно-методичних документах з питань організації та формування державних архівів, доповіді «Англійський архівіст: нова професія» («The English archivist: a new profession», 1947), виголошеній з приводу річниці викладання архівознавства в Лондонському університеті⁷, виокремив чотири головні ознаки архіву:

– неупередженість (англ. impartiality), оскільки документи архіву повинні слугувати для користувачів джерелом правдивих свідчень, тобто «говорити тільки правду»;

– автентичність (англ. authenticity), що впливає з неперервного зберігання документів архіву і дозволяє зробити резонне припущення про їхню формальну достовірність, відмінність (анг. differentia) від документів, що не є архівними, а тому архівісти не повинні допускати наявності в архіві сфальшованих документів⁸;

– природність (англ. naturalness),**** завдяки накопиченню у сховищах архіву документів, котрі на відміну від штучних колекцій музеїв, утворилися органічно у процесі практичної діяльності установи;

– взаємозв'язок (англ. interrelationship)****, оскільки організація архіву базується на

*** Ibid. – P. 11: «... A document which may be said to belong to the class of Archives is one which was drawn up or used in the course of an administrative or executive transaction {whether public or private} of which itself formed a part; and subsequently preserved in their own custody for their own information by the person or persons responsible for that transaction and their legitimate successors».

**** Cit.: Public Record Office, Guide to the Public Record. – Part I, Introductory. – London, 1949. – P. 2: «Archives are not documents collected artificially, like the objects in a museum..., but accumulating naturally in offices for the practical purposes of Administration».

***** «Any archive is potentially related closely to others both inside and outside the group in which it is preserved and... its significance depends on these relations» (*ibidem*).

* Cit.: Jenkinson H. A Manual of Archive Administration including the problems of war archives and archive making. – P. 11: «... a document as covering for our purpose manuscript, type-script, and printed matter, with any other material evidence which forms part of it or is annexed to it».

** Ibid. – P. 8–9: «... having ceased to be in current use, they [documents] are definitely set aside for preservation, tacitly adjudged worthy of being kept».

пов'язаних між собою документах: у межах комплексу, де вони історично відклалися й зберігаються, а також поза ним і саме ця контекстна цілісність архіву визначає його головну сутність, значення й вимагає максимальної повноти збереження, на якій дослідник особливо наполягав.

Зафіксовані ознаки архіву свідчать, що автор не розрізняв поняття «архівний документ» і «архів», а сприймав їх за своєю суттю як синоніми. Разом із тим не можна не відзначити, що артикульовані пояснення процесів формування й організації документів та їх комплексів у межах архіву цілковито корелюються з базовими принципами архівної науки – «принципом поваги до фонду» (фр. *respect des fonds*) і «принципом походження», прибічником яких архівіст вочевидь був. Грунтуючись на цих принципах, учений наголошував у праці «Роздуми архівіста» («*Reflections of an Archivist*», 1944), що певний архів концентрує ту міру унікальних знань, яка не існує в абсолютно такому ж вигляді в іншому місці⁹.

З позиції Х. Дженкінсона, архівні документи підлягають зберіганню не в інтересах і цілях інформації для майбутніх поколінь*. Достатньо контраверсійний характер констатації впливав принаймні з трьох ключових для архівіста аспектів.

У першу чергу, це – фокусування на юридичному контексті виникнення архівних документів. Адже первісно вони утворилися в процесі документування діяльності державної або приватної установи, яка діяла у межах законодавства, визначених функцій, компетенції (юридично встановлених повноважень, прав, обов'язків), при цьому «являла собою органічну цілісність і була здатною створити документи самостійно, без додаткових повноважень або авторитетного втручання зовні»¹⁰.

Другий аспект базувався на врахуванні суто англійських традицій діловодної та архівної практики, складної та недосконалої системи формування й організації архівів Англії в історичному минулому. З огляду на центральне місце, яке приділяв Х. Дженкінсон цій проблематиці, ми відступимо дещо від послідовного викладу матеріалу і зробимо невеликий екскурс в історію діловодства та архівної справи Англії.

Починаючи з 1199 р., у діловодстві органів влади Англії було запроваджено практику збері-

гання копій офіційних документів в пергаментних сувоях. Спочатку на них копіювали виключно оригінали найважливіших вхідних документів і скорочено – другорядні. Поступово пергаментні сувої перетворилися на реєстри не тільки вхідних документів, а й вихідних і внутрішніх, що фіксували записи юридичного, фінансового, торговельного характеру. Зокрема, серед ранніх форм офіційних документів у діяльності посадових осіб королівського двору Іоанна Безземельного (1199–1216) відкладалися:

– хартії, що засвідчували конфірмацію, привілеї, отримання титулів, наслідування призначень й титулів і розглядалися суспільством в якості «доказів прав кожної людини» (*The evidence of every man's right*);

– сувої-патенти (анг. *Patent Rolls*), де записували акти, що стосувалися прерогатив корони, її доходів, дипломатичних зносин, адміністрації, юстиції;

– закриті сувої (анг. *Close Rolls*), де фіксували рескрипти, адміністративні листи, їх ще називали «щоденником державних справ»;

– накази, в яких йшлося про необхідність підготовки певного документа¹¹.

Практика англійського діловодства в середні віки свідчить про достатньо широке використання внесених до сувоїв копій вхідних документів у якості оригіналів документів¹².

З розвитком і утвердженням Англії впродовж XI–XVI ст. як централізованої, однієї з наймогутніших держав Західної Європи, посилено формувалася її апарат управління. Глибинного змісту ці процеси набули за часи владування династії Тюдорів (1485–1603). Означений історичний проміжок виразно відображає ключову тенденцію державотворення – поступовий перехід від монархії персональної, коли король управляв країною, як особистим господарством за допомогою домашніх слуг, до монархії інституційної, в умовах якої управління країною здійснювалося королем, переважно через посередництво спеціально створеного для цього виконавчого апарату державної влади, тобто бюрократичними методами. Зміни ці були поступовими, нові елементи управління не заперечували традиційні, а, власне, доповнювали їх. Спосіб, у який проводилася модернізація системи управління, особливо в XVI ст. – період розквіту англійського абсолютизму – передбачав не розрив із традицією, а її збереження й опору на неї, що є типовим саме для еволюції.

Зокрема, вагомим елементом тогочасних новацій в управлінні та системі державного апарату

* Cit.: Jenkinson H. *A Manual of Archive Administration including the problems of war archives and archive making.* – P. 11: «Archives were not drawn up in the interest or for the information of Posterity».

Англії стала Королівська рада (Continual council), перейменована незадовго до воцаріння Тюдорів в Таємну раду (Privy council), під кінець XVI ст. відокремлена від королівського двору, судів і парламенту з внутрішньою організацією та функціями на кшталт справжнього уряду. За Єлизавети I (1558–1603) діяла достатньо впливова Висока комісія з широкою юрисдикцією в питаннях корони, церковних справах, ересі та ін. У політичному житті Англії зміцнив свої позиції Парламент, суттєво підвищилася його роль у сенсі державного органу і гаранта легітимності перетворень, які здійснювалися королівською владою¹³. Відносна сила королівської влади сприяла більш ранньому, порівняно з державами європейського континенту, становленню загальнодержавної правової системи¹⁴. Проведення судової реформи завершилося створенням уніфікованої системи судових установ: суду Королівської лави, суду лорда-канцлера, суду Зоряної палати, суду прохань, суду Скарбницької палати, суду Адміралтейства, запровадження інституту мирових суддів. Ще за часів засновника нової королівської династії Плантагенетів Генріха II (1154–1189) від королівської влади було відокремлено Палату шахової дошки (Exchequer) – фінансового органу для систематичного поповнення державної казни й наведення ладу в стягненні податків. Назва цієї установи походила від укритого клітчатого матерією столу в залі засідань Вестмінстерського палацу, на якому чиновники під час перевіряння фінансових звітів і надходження податків пересували мішечки з грошима чи фішки, що нагадувало гру в шахи. Палата шахової дошки мала два відділення: Приймальну палату, куди шерифи привозили зібрані з усіх кінців Англії гроші – доходи з доменів, мито з судів тощо і Звітну палату, де в спеціальному скарбницькому списку вони реєстрували свої звіти¹⁵.

Структурна перебудова державного апарату активізувала документообіг, зумовила диференціацію і оформлення різних видів діловодства (насамперед, судового, а також дипломатичного, нотаріального, банківського тощо), безпосередньо пов'язаного з діяльністю владних структур, приватних установ, підприємств. У XVI ст. для забезпечення ділових процесів канцелярії діяли при Головних державних секретарях (Principal Secretary), призначених керувати Таємною радою, в Адміралтействі, Казначействі, суді лорда-канцлера, інших судах. Утім, діловодна й архівна практика англійських канцелярій різних рівнів виразно свідчила про їх утилітарний характер, орієнтацію на потреби накопичення, збе-

реження й використання переважно офіційних документів юридичного характеру. Уніфікація загального права, кодифікація юридичних норм, викладених в актах корони та парламенту (королівських хартіях, ордонансах, прокламаціях, провізіях), починаючи з Великої хартії вольностей 1215 р. (Magna Charta libertatum), врешті утвердження прецедентної форми права й регламентація судових процесів суттєво підвищили роль і статус офіційних документів як доказів, тобто документально зафіксованих підстав, котрі торкалися прав, привілеїв, володіння матеріальними й людськими ресурсами, вирішення приватних судових позовів і міждержавних колізій. Король, вищі посадові особи королівського двору, згодом і парламент, всебічно підтримували та патрунували збереження офіційних історичних документів, що становили юридичне підґрунтя англійської державності. А вже XVI ст. і тим більше XVII ст. видалося в Західній Європі надто складним за перебігом політичних, соціальних і духовних процесів. Релігійні війни часів Реформації змінила не менш кривава й руйнівна Тридцятилітня війна (1618–1648), терором і масовими вбивствами супроводжувалися революції в Нідерландах (1566–1609) та Англії (1640–1660). Істотні зв'язки буття і свідомості переломлювалися крізь призму становлення капіталістичних відносин, розвиток підприємництва й приватної ініціативи, посилення претензій на владні права з боку духовенства, аристократії та дворянства, розгортання народних заворушень, просякнутих прагненнями національної свободи, забезпечення політичних і економічних прав. На архівні документи покладалася правова, політична та економічна легітимність монархії та привілейованих станів, вони слугували потужним юридичним «знаряддям» можновладців, були втягнуті в орбіту політичної боротьби за розподіл влади та регулювання правовідносин у суспільному житті й побуті. Зокрема, під час Англійської революції прибічники короля змушені були звернутися до архівних джерел минулих епох, щоб добути юридичні підстави для обґрунтування необмеженої влади монарха, тоді як опозиційні сили Парламенту прагнули віднайти в них підтвердження «давніх вольностей». Архіви ставали «арсеналами влади», де «адвокати» корони та знаті шукали і знаходили потрібну їм «зброю», поступово усвідомлюючи її цінність як основи цитованих ними знань і доказів.

Суттєве зростання суспільної ролі архівних документів, особливо як джерела права, значною мірою було детерміновано становленням

державних форм життя країн Західної Європи, що супроводжувалося переходом від станово-представницької монархії до абсолютизму в його класичній формі, глибинними процесами правової комунікації (взаємин) суспільства і особи та потребами в їх упорядкуванні як владно-політичних і організаційно-правових, фіксацією прав особистості. Абсолютистська держава намагалась регламентувати все суспільне життя, культуру, побут, звичаї тощо. Важливу роль відіграло також формування національних правових систем – структурної побудови національного права у певній державі, що складається з правових норм і принципів, об'єктованих у різноманітних правових актах, діяльності правотворчих суб'єктів, різних видів і проявів правосвідомості, станів законності й правопорядку. Це – кодифікація феодального права, реорганізація системи судоустрою, утвердження провідних ідей, теорій і доктрин правового мислення, підвищення рівня правової професіоналізації. Зрештою, на підкреслення заслуговує ще один питомий чинник – критичне переосмислення людиною Нового часу релігійних постулатів Середньовіччя, зміна його ціннісних орієнтацій, самосвідомості та суспільного самовідчуття.

Ускладнення форм політичного й економічного життя, збільшення органів управління та диференціація їхніх функцій, поява нового типу створювачів документів – приватних підприємств, мануфактур, торговельних компаній, бірж, банків, корпорацій тощо актуалізували проблеми забезпечення збереженості не тільки стародавніх правових актів, а й дедалі інтенсивно зростаючої кількості масивів поточної документації. Слід зазначити, що в Англії не тільки реєстри у формі сувоїв суттєво відрізнялися від континентальних, а й реєстратури, на відміну, приміром, від німецьких, не становили самостійні підрозділи установ. За відсутності законодавчо встановлених і методично унормованих правил організації роботи з офіційними документами в канцелярії та порядку їх архівного зберігання, закінчені в діловодстві документи залишалися в установах напризволяще, без належного догляду, що призводило до нагромадження величезних стосів невпорядкованих документальних комплексів. Влада час від часу долучалася до пошуку шляхів забезпечення збереженості архівів, особливо ліквідованих установ, але її участь обмежувалася переважно наданням окремих помешкань у старих вежах, палацах і церковних будівлях. Відомо, що за сприяння корони впродовж XII–XIV ст. було створено архіви у Вестмінстерському палаці, одній із веж Тауера

(мала назву «Архівна» (Record Tower), Палаті шахової дошки, Каплиці сувоїв для зосередження архівних документів органів державного апарату – королівської канцелярії, Парламенту, судів, Казначейства. Важливу політичну роль відігравав організований 1578 р. при Державному секретаріаті Архів державних паперів, де концентрувалися документи династії Тюдорів, їхніх спадкоємців, із питань зовнішньої політики та колоніальної експансії Англії. Загалом у державі було чимало архівів, що містили величезні та багаті за змістом документальні зібрання.

Між тим, стан архівної справи у XVII ст. – першій половині XIX ст. залишався вкрай незадовільним. Це підтвердили обстеження столичних архівів, проведені численними архівними комісіями та комітетами у 1703–1719 рр. і 1800–1830 рр. за ініціативою Парламенту. Відзначалося, що архіви у минулі століття зазнали відчутних втрат унаслідок зосередження в непристосованих для зберігання документів приміщеннях, відсутності обліку й впорядкування. Документи гинули від вологи, потерпали від гниття, пожарів та стихійних лих. Не поодинокими були випадки, коли в сум'ятті квапливого переміщення у більш придатні сховища губилася певна кількість документів, або через їх стихійне змішування чи розпорошення порушувалася історично сформована цілісність документальних комплексів. Ще в гіршому становищі щодо збереження документальних комплексів перебували архіви провінційні, громадських організацій та значна кількість родинних. До «хронічних хвороб» архівної справи Англії, у зв'язку з підвищенням юридичного статусу архівних документів офіційного походження, додалося поширення їх фальшування для посвідчення прав власності.

Отже, країна відчувала нагальну потребу в реформуванні архівної справи, розбудові власної архівної системи з її основними складовими: спеціально уповноваженим центральним органом управління; мережею державних архівних установ; загальнонаціональним архівним законодавством, яке б встановило нормативно-правове регулювання передавання документів від установ до архівів, легітимізувало експертизу цінності архівних документів та порядок знищення тих, що підлягали утилізації, сприяло вдосконаленню архівних процесів, пов'язаних з організацією, формуванням і збереженням національної архівної спадщини, демократизації доступу до архівної інформації. Першим суттєвим кроком на шляху вирішення означених проблем стало створення на підставі Закону про державні до-

кументи (Public Records Act) 1838 р. Державного архіву Англії (Public Records Office, PRO), де передбачалося зберігати документи корони, органів влади та управління, давніх і сучасних. Відповідальність за його формування і діяльність покладалася на «хранителя сувоїв» (Master of the Rolls). Цей титул зберігся з епохи Середньовіччя. Перша згадка про нього в історичних документах відноситься до 1286 р. У той час його був удостоєний головний чиновник суду королівської канцелярії, згодом – хранитель архіву канцелярії (Keeper of the Rolls of Chancery), який відповідав за зберігання документів («сувоїв/rolls»), а також Великої державної печатки (Great Seal of the Realm)¹⁶. У процесі історичного розвитку системи державних установ Англії королівська канцелярія була реформована у вищий судовий орган – суд лорда-канцлера. Створеним при ньому архівом, а також архівами інших судових установ видав Master of the Rolls¹⁷. Державний архів отримав достатньо високий статус серед державних установ, адже Master of the Rolls звітував лише перед Парламентом. Поступово до кінця XIX ст. у сховищах Державного архіву завершилася концентрація давніх пам'яток англійської історії – «Книги Страшного Суду» (1086) і Великої хартії вольностей, документів Каплиці сувоїв, Палати шахової дошки, Тауера, Архіву державних документів, тимчасових архівів тощо¹⁸.

Формування головного архіву країни у другій половині XIX ст. – на початку XX ст. виразно відображає консервативну рису англійського архівного законодавства. Її головна сутність полягала у передаванні до його сховищ документів установ на різних умовах, залежно від правових відносин Master of the Rolls з конкретною установою чи відомством. Якщо документальні комплекси установ Середньовіччя, які традиційно належали до судового відомства, надходили у повне розпорядження Державного архіву, то від діючих установ – лише на умовах «зберігання і догляду», залишаючи за установами право розпоряджатися документами та встановлювати спеціальні правила користування ними¹⁹.

Утім, далі заснування Державного архіву уряд не пішов. Як і раніше, закінчені в діловодстві документальні комплекси було розпорошено поміж архівів, музеїв, бібліотек або вони накопичувалися в діючих установах без належної експертизи цінності, у деяких органах влади й управління – впродовж кількох століть, як наприклад, у Парламенті, Адміралтействі, Міністерстві у справах Індії. Використовуючи записані в сувоях копії вхідних документів переважно як оригінали доку-

ментів, канцелярські служителі часто допускали недбалість щодо самих оригіналів і суто чиновницьку «кволість» у питаннях врятування їх від загибелі. Поза межами контролю держави функціонували архіви графств, місцевих установ у регіонах, церковні та приватні. Давалась взнаки відсутність фахової підготовки архівістів. Потреба в системному «курсі лікування» архівної галузі залишалася актуальною й на початку XX ст.

Х. Дженкінсон був добре обізнаний із станом англійських архівів. Запорукою його фахової компетентності слугувала плідна праця в Державному архіві Англії, де йому довелося керувати відповідальною ланкою архівної роботи – класифікуванням і впорядкуванням документів установ Середньовіччя. Рухаючись углиб віків, до генезису досліджуваних проблем, учений констатував, що порушення принципу неподільності історично сформованої структури документальних комплексів, фальшування документів, відсутність оптимальних умов їх зберігання були першопричинами значних втрат, яких зазнала архівна спадщина Англії у минулі століття, особливо її найцінніша складова – стародавні пам'ятки загального права (common law)²⁰. Показовим є наведений автором у Підручнику приклад розпорошення окремих серій цих надзвичайно важливих для історії державного будівництва Англії документів поміж зібраннями Державного архіву та колекціями Британського музею (The British Museum). Документи з Британського музею для визнання їх доказової сили потребували спеціальної експертизи. Слід зазначити, що цей приклад відбиває тяглу в часі специфіку англійського архівного законодавства. Якщо у більшості європейських країн юридична сила документа базувалася на його автентичності та належному офіційному оформленні, то в Англії – на «непорушності відповідального зберігання», тобто на неперервному знаходженні в будь-якій офіційній установі. Запис у реєстрах королівської канцелярії важив набагато більше, ніж представлений оригінал грамоти. У зв'язку з цим документальні комплекси, що надходили до Державного архіву, супроводжувалися спеціальною поміткою про «непорушність відповідального зберігання» та офіційне передавання йому певних прав установ²¹. Таким чином, історичний досвід англійської архівістики слугував для вченого ключем до знаходження шляхів вирішення проблем збереженості архівних документів.

Стрижень третього аспекту стосувався розуміння Х. Дженкінсоном архівних документів як свідчень про минуле. Спираючись на дію базо-

вих архівних принципів – «принцип поваги до фонду» та «принцип походження», він стверджував, що архівні документи завдяки органічному, історично сформованому зв'язку з їхнім утворювачем акумулюють його функціонування в соціумі, разом із тим – його систему цінностей і суспільства в цілому, оскільки людина або установа не може діяти у відриві від суспільних цінностей та імперативів. У світлі цих засад головний критерій цінності архівних документів, на думку вченого, проявляється саме у значенні першоджерел свідчень про їхнього творця – подій, процесів, прийняття рішень, суспільних відносин тощо, тобто певних історичних фактів як міцних елементів знання. Це означало, що історичний факт є реальністю, архівний документ – документальним залишком цієї реальності. Отже, архівні документи обов'язково мають підлягати «неперервному відповідальному зберіганню», оскільки вони «є фізичною частиною фактів, що утворилися задля їх виживання»*.

Для Х. Дженкінсона багато значили юридична сила архівних документів та їх базисне функційне призначення – слугувати легітимним доказом минулого у сенсі «яким воно було насправді», альфою й омегою пізнання історії попередніх століть і епох, що минають у процесі розвитку людства. До таких підходів і висновків дослідника спонукало багаторічне студіювання дипломатики та палеографії, наукове опрацювання в англійських архівах історичних джерел Середньовіччя. Його особиста і професійна ідентичність були просякнуті глибоким усвідомленням нерозривності культурної тканини часів, інтенціями цінувати минуле, де сконцентровані історичний досвід, традиція, загальнолюдські цінності, моральні та духовні орієнтири. Відтак слід подбати про збереження пам'яті про минуле²². В рефлексії англійського архівіста прозирає очевидне трактування феномену архівного документа в дусі класичної позитивістської традиції, з якою він був добре ознайомлений.

На нашу думку, позитивізм вплинув також на базові засади підходів Х. Дженкінсона до оцінки (анг. appraisal) документів, їх відбору (анг. selection) для архівного зберігання і знищення (анг. destruction). Певна річ, учений цілком усвідомлював роль експертизи цінності у

поповненні архівів цінними в історичному сенсі документами. З огляду на невпинне, масштабне зростання в установах діловодної документації, наявність великої кількості невпорядкованих документальних масивів найголовнішими для нього в інструментарії оцінки документів залишалися недостатньо розроблені в англійському архівному законодавстві питання про критерії їх знищення. Адже чинні на той час архівні закони 1838 р. і 1877 р., Правила 1918 р. залишали за установами право самостійно здійснювати виокремлення для знищення непотрібної документації, що не забезпечувала їхні правові, управлінські, інформаційні та інші потреби. Однак інструментарій цього архівного процесу, тобто його керівні принципи, критерії оцінки та методика у вказаних нормативних документах ґрунтовно не розглядалися. Йшлося лише про обов'язкове складення установами на основі розроблених Master of the Rolls правил, списків їхніх документів, що мали передаватися на архівне зберігання або утилізацію, а також заборону знищувати документи до 1715 р. Інспекторів Державного архіву зобов'язали після ознайомлення зі списками документів та затвердження, передавати їх на розгляд Парламенту. Правила 1918 р. містили примірний перелік документів, що підлягали «негайному знищенню», так звані «routine papers» (списки осіб, звільнених від військової служби, скарги, циркуляри другорядного значення, анонімні папери, другі примірники документів)²³. Таким чином, контроль з боку Державного архіву носив суто формальний характер і не міг гарантувати вповні збереженість документів, що мали історичну цінність. Закономірним наслідком відсутності науково-обґрунтованої моделі оцінки архівних документів стало знищення в Англії після закінчення Першої світової війни великих масивів документації військових установ²⁴.

Знаходженню шляхів вирішення цієї актуальної для архівної справи країни тогочасної проблематики присвячена третя частина Підручника «Сучасні архіви» (Modern archives), в якій вчений розглянув низку питань:

- причини та обґрунтування знищення архівних документів;
- методи відбору архівних документів для знищення та певні обмеження, що визнані доцільними;
- особи, які повинні здійснювати знищення архівних документів.

З пристрасною проповідністю Х. Дженкінсон захищав непроминальну цінність архівних документів як «об'єктивного доказу» явищ, подій,

* Cit.: Jenkinson H. Reflections of an Archivist // Daniels M. F., Walch T., (eds.) A Modern Archives Reader: Basic Readings on Archival Theory and Practice. – Washington, D.C., 1984. – P. 18: «are there: a physical part of the facts which has happened to survive».

процесів минулих епох і стверджував: знищувати можна лише дублетні примірники, що «слово в слово повторюють текст оригіналів» та документи, що не мають історичної цінності. Всі інші критерії є оманливими, оскільки спрогнозувати потреби в архівних джерелах науковців і суспільства на перспективу, на його думку, абсолютно не реально. Загалом значення архівних документів для дослідницької діяльності вважалося непередбаченим, побічним продуктом їх збереження.

За логікою міркувань Х. Дженкінсона, архівні документи є природним продуктом діяльності установи, слугують доказом її дій, процесів функціонування і тому будь-яке втручання зовні в офіційний порядок діловодства, визначений в установі за її формами та напрямками діяльності, істотно обмежує і навіть може вкрай спотворити достовірність цих доказів. Якщо архів – це історично сформована, оригінальна цілісність документів, то видалення з його складу певного документа – неприпустиме відхилення від основоположних архівних принципів, обґрунтованих голландськими архівістами у праці «Настанови до впорядкування та описування архівів». Головний постулат зводився до того, що саме природний шлях формування архіву – накопичення й відкладання взаємопов'язаних між собою документів для вирішення суто адміністративних, правових чи інформаційних потреб установи, і не тільки в офіційному порядку, а й іноді – випадково²⁵, на протипагу цілеспрямованому «відбору на зберігання» або аналізу придатності використання документів у науково-дослідній діяльності, зводить до мінімуму дію суб'єктивних чинників (особистих почуттів чи уподобань, однобічних оцінок, помилок тощо) і наділяє архіви якість неупередженості, достовірності, репрезентативності.

Поза сумнівом, автор Підручника брав до уваги аксіологічну природу оцінки архівних документів і пов'язані з нею ймовірні прояви «особистого судження», які на його переконання, призведуть до порушення цілісності архівів, істотного зменшення їхньої доказової цінності та головне – руйнації «дорогоцінної якості неупередженості» архівних джерел як автентичних свідчень для відкриття «об'єктивної істини» про минуле. Тому Х. Дженкінсон рішуче заперечував участь архівістів у вирішенні практичних питань експертизи цінності документів і ще більший спротив виявляв проти залучення істориків, через властиві їм фахові зацікавлення і націленість «на діалог з джерелом». Відомо, що все ж наприкінці своєї професійної кар'єри він був змушений неохоче визнати неминучим вторгнення дослідницьких інтересів у відбір документів²⁶.

Вболіваючи за фізичний і моральний захист архівів від наслідків упереджених оцінок, Х. Дженкінсон вважав, що законні підстави для експертизи цінності та знищення архівних документів мають виключно їхні творці. З цього приводу він зазначив: «...для адміністративного органу руйнувати те, що йому більше не потрібно, є справою повністю в межах його компетенції і дією, яку майбутні епохи (навіть якщо вони все ж таки знайдуть причину для осуду) не зможуть критикувати як незаконну чи таку, що порушує статус архівів...»²⁷. Зайве стверджувати, що попри претензії на «об'єктивність» і незаангажованість, ідея знищувати архівні документи «руками» чиновників містила абсолютно реальні загрози маніпуляцій з архівною спадщиною, вибіркового ставлення до минулого та продукування знань про нього зі заздалегідь визначеними результатами. Однак, як видно з тексту Підручника, її артикуляція стимулювалася не тільки підвищеною увагою Х. Дженкінсона до проблем збереження доказової цінності архівних джерел, а також його вірою у фахову компетентність й етичні норми діяльності адміністраторів, їхню здатність приймати об'єктивні та відповідальні рішення.

Суспільну місію архівістів учений вбачав, головним чином, у повноцінному збереженні давніх і майбутніх архівів, цілісності, повноти, достовірності їхніх документальних зібрань, тобто архівної цінності. До речі, в Англії архівістів традиційно називали «хранителями» (keepers) документів. За Х. Дженкінсоном, кредо архівістів – це святість доказів, головні завдання – зберегти кожний вияв доказів, що відбився в архівних документах, бути гарантом отримання суспільством об'єктивної архівної інформації, бути неупередженими (тобто дотримуватися граничної об'єктивності, на яку не повинні впливати політичні чинники) та самовідданими прихильниками істини в сучасному світі²⁸.

Доцільно підкреслити, що Х. Дженкінсон, хоча і прагнув не втручатися в діловодну та архівну практику установ Англії, все ж був свідомий загроз для формування й організації сучасних і майбутніх архівів, спричинених загальною тенденцією постійного й пришвидшеного зростання діловодної документації. Тому вирішив подати у Підручнику низку підходів, заходів, технологічних рішень рекомендаційного характеру, що мали посприяти на практичному рівні істотному вдосконаленню роботи зі службовими документами від моменту їх створення в діловодстві до передавання на архівне зберігання чи їх знищення. Архівісти не повинні залишатись осторонь

цих проблем, але їхня участь розумілася вченим доцільною виключно у сенсі надання консультацій та методичної допомоги щодо ведення діловодства в установі та підготовки передавання документів до архіву.

Зосередивши увагу на службових документах, він виокремив три основні їх категорії, що відкладалися та накопичувалися в діловодстві структурних підрозділів установи: 1) вхідні документи, які установа одержала від інших установ або осіб; 2) копії вихідних документів; 3) документи, що циркулюють в установі.

Х. Дженкінсон не міг обійти увагою те, що в Англії державні та приватні установи існували віками, але їхні функції та компетенція часто змінювалися. Для реалізації практичної ідеї «неперервного відповідального зберігання» архівних документів він висвітлює у другій частині Підручника можливі варіанти організації архіву установи: 1) у разі, коли установа утворила свій архів, а її функції та компетенція залишаються без змін (всі відповідальні особи, яким доведеться працювати в архіві установи, повинні забезпечити наступність встановленого офіційно порядку організації документів архіву та його діяльності); 2) у випадку ліквідації установи та передавання її функцій іншій установі (визначена первісно в установі, яка ліквідується, «архівна лінія» зберігання документів повинна залишатися незмінною в установі, якій передають функції її попередниці); 3) коли певну функцію установи скасовано, проте вона продовжує свою повноцінну діяльність (документи скасованої функції підлягають збереженню, оскільки не втрачають своєї історичної та правової цінності); 4) коли здійснено повну ліквідацію установи, що не супроводжується передаванням її функцій іншій установі (керівник установи на підставі відповідного нормативного акту або за власною ініціативою повинен передати архів іншій установі)²⁹.

Ключовим моментом у другій частині Підручника є сформульована Х. Дженкінсоном дефініція поняття «архівна група». Він відзначив, що в архівах континентальної Європи архівний фонд є основною одиницею класифікації й зберігання документів. Проте, на його думку, сутність цього поняття слід було дещо розширити та позначати як «архівну групу і архівний матеріал, утворений в діяльності установи, що діяла самостійно і самодостатньо з усіх питань її компетенції»³⁰. Організація документів «архівної групи», за потреби її впорядкування – підкреслив учений – базується виключно на провідних архівних принципах «поваги до фонду» та неподільності історично сформованої структури документів.

У коментарях до запропонованого поняття Х. Дженкінсон пояснив, що спирався на ретельний аналіз історичних традицій утворення і функціонування органів державної влади та управління Англії, їх системи документування, особливостей організації діловодства і специфіки формування їхніх архівів. Приміром, документальні комплекси окремих департаментів Воєнного міністерства Англії часів Першої світової війни являли собою цілісні архівні фонди, сформовані в діяльності цих структурних підрозділів саме як самостійних виконавчих органів. Тобто, як пише Х. Дженкінсон, то «були фонди у складі фонду». Така практика фондової організації архівних документів у державних установах наштовхнула його на думку запровадити поняття «архівна група» (дотичного до сучасного поняття архівістики – «об'єднаний архівний фонд») і окреслити внутрішню структуру її складових частин, зокрема: 1) архівна група із зазначенням керівної установи, при якій вона виникла; 2) архівні фонди окремих установ – структурних підрозділів цієї архівної групи; 3) відділи фондів, що належали структурним підрозділам цих установ; 4) підвідділ, що відображає адміністративну функцію, яка сприяла утворенню архівних документів; 5) категорії окремих архівних документів; 6) одиниці зберігання у межах категорій документів.

У третій частині Підручника автор презентував «Золоте правило створення архіву» (§. 10. The Golden Rule of Archive Making), в якому наголошувалося: адміністратор повинен гарантувати, що доручена йому документація знаходиться у належному порядку й повноті, тобто, ним було збережено важливих документів ні занадто багато, ні занадто мало, і у разі настання будь-яких змін у діяльності установи, зокрема звільнення персоналу, його наступник зможе продовжити цю роботу, не відчуваючи при цьому незручностей³¹. Також Х. Дженкінсон радив службовцям установи забезпечити грамотну організацію діловодства і зберігати якомога меншу кількість непотрібної документації, під час розбирання та відбору документів на архівне зберігання приділити увагу їх ретельному вивченню, але не розглядати з перспективи використання як історичних джерел. Пізніше він рекомендував під час відбору документів на архівне зберігання застосовувати критерій, що базувався на адміністративно-правовій звітності та врахуванні ціннісних ознак змісту документів (їх значущість у сенсі повноти фіксації діяльності установи, репрезентативності відображення задокументованих фактів, подій, процесів, прийняття рішень, пов'язаних з функціонуванням установи). На

підставі цього критерію архівному зберіганню мають підлягати документи, що «свого часу виявилися найпотрібнішими для роботи установи» і містили достовірні, незаплямовані свідчення про те, чим установа або фізична особа, причетна до їх створення, займалася³².

Під тиском нагальних потреб захисту й охорони архівів часів Другої світової війни, Х. Дженкінсон долучився до розроблення низки нормативних документів, де обґрунтував роль архівістів у «зваженому знищенні, так само, як і в зберіганні» документів архіву. При цьому розроблені ним критерії оцінки відбору документів на архівне зберігання були спрямовані переважно на забезпечення їх максимального збереження. Маркером такої позиції слугувало переконання у тому, що «ми можемо критикувати минуле тільки тоді, коли воно не в змозі йти в ногу з його власними стандартами цінностей»*.

Після виходу у світ Підручника окреслені Х. Дженкінсоном окремі теоретичні та методичні підходи неоднозначно були сприйняті архівістами та стали предметом тривалих наукових дискусій. Зокрема, Е. Казанова вказав на синонімію у трактуванні понять «архів» і «архівний документ», а також визнав проблематичним висновок про те, що архівні документи призначені для «неперервного відповідального зберігання» не в інтересах і цілях майбутніх поколінь³³. Під вогонь критики головного опонента вченого – Т. Р. Шелленберга потрапили підходи до оцінки архівних документів, які він визнав застарілими³⁴. І. Любименко слідом за Е. Казановою, не могла погодитися з визначенням поняття «архів», який за автором аж ніяк не будинки чи установи, а лише «архівний матеріал». Дослідниця також дорікала Х. Дженкінсону за негативне ставлення до ролі історика в архівній справі та особливо за висловлену ним ідею про знищення архівних документів виключно їхніми створювачами³⁵. Е. Лодоліні також вказав на тотожність тлумачення англійським архівістом понять «архів» і «архівний документ», але відзначив цінність його міркувань про забезпечення цілісності, недоторканості документів архіву та незмінності історично сформованого порядку їхнього групування³⁶.

Попри суперечливий і дискусійний характер окремих положень, праця Х. Дженкінсона була однією з перших спроб власної рефлексії англійського архівознавства. У ній відбилися загальні

тенденції розвитку європейського класичного архівознавства кінця XIX – початку XX ст., орієнтованого на пошуки шляхів удосконалення понятійно-термінологічного апарату архівістики, вирішення широкого спектру найактуальніших теоретичних і прикладних проблем архівної справи. В цьому контексті треба відзначити прагнення Х. Дженкінсона осмислити феномен архівного документа, виявити його походження, істотні ознаки, властивості й найважливіші смислові чинники побутування в суспільстві, комплексно підійти до розгляду діяльності архіву. Заслугує на підкреслення здійснений ученим показ взаємозв'язку між усіма основними ланками архівної роботи – організації, впорядкування, забезпечення збереженості, описування, публікації архівних документів, взаємин із дослідниками та роз'яснення сутності архівних процесів на методичному рівні. Що ж до його концепції експертизи цінності архівних документів, то вона розумілася в межах позитивістської парадигми, з властивими їй культом «достовірного факту», конструюванням лінійних схем, канонізацією безумовного пізнавального об'єктивізму і нейтральності. На чільне місце висувалася не система науково-обґрунтованих принципів і критеріїв встановлення цінності архівного документа і, зокрема, дотримання основного постулату оцінки та відбору документів на архівне зберігання – пріоритет більш цінного перед менш цінним, а безпосередньо «фактична цінність» документа як неупередженого свідчення й доказу минулого. Відмова від оцінкових підходів призвела у підсумку до наполегливих вимог максимального збереження архівних документів, заперечення участі в експертизі цінності документів архівістів і надання преференцій на знищення документів їхнім безпосереднім творцям без забезпечення контролю або надання методичної допомоги з боку архівістів.

У сучасній зарубіжній архівістиці проблеми експертизи цінності архівних документів є пріоритетним напрямком наукових і прикладних досліджень. Розвиток двох провідних тенденцій сучасної цивілізації – глобалізації та інформатизації, їх тісний взаємозв'язок спричинив динамічне зростання обсягів інформації, вдосконалення інформаційних технологій та формування єдиного інформаційного простору, який створює якісно нові умови для культурного обміну, взаємодії, освіти, бізнесу, міжособистісного спілкування, успішно долаючи просторові, соціальні, мовні та інші бар'єри. Нові комунікаційні системи радикально трансформують простір і час,

* Cit.: Jenkinson H. A Manual of Archive Administration including the problems of war- archives and archive making. – P. 119. «...we can criticize the Past only if it failed to keep up to its own standard of values».

фундаментальні виміри життя окремої людини й суспільства в цілому. Слід підкреслити, що саме поняття «інформація» еволюціонує – розширяється, диференціюється, доповнюється новими смисловими аспектами³⁷.

«Виклики часу» акцентують увагу архівної спільноти на потребі уважного аналізу інтелектуальних здобутків минулого, суттєвого оновлення архівознавства шляхом опрацювання нових теорій, дослідницьких методів і технологій та акумуляції надбань інших наук. Наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. у межах національних програм розроблено та удосконалюються інноваційні моделі оцінки та відбору документів на архівне зберігання³⁸, як наприклад «макроекспертиза» або «макрооцінка документів» у Канаді, «функціональний підхід» в Австралії. Ці моделі інтегровані в систему керування документаційними процесами через залучення архівів до життєвого циклу документа в установах та орієнтовані на проведення експертизи цінності документів з різними носіями, якими динамічно комплектуються державні архіви. Для всебічного вивчення інформаційного потенціалу документів і оптимізації формування національних архівів зарубіжних країн застосовується широке коло критеріїв цінності (всебічності (комплексності), повнота серій документів, їх унікальність, автентичність, взаємозв'язок між документами, час створення і фізичний стан документів, ін.), з особливим акцентом на походження, зміст документів, контекст, в якому вони створюються, та їхню суспільну цінність. Поширеним методичним документом для проведення експертизи цінності у багатьох країнах, зокрема, Європейського Союзу є переліки документів зі строками їх зберігання. Варто підкреслити, що нині архівісти не тільки є активними учасниками процесів оцінки документів, а й беззастанно розширяють співпрацю з їхніми творцями, невід'ємну складову якої становить обмін інформацією та усвідомлення взаємної відповідальності за збереження документальної пам'яті людства³⁹. Важливим нововведенням стало включення поняття «менеджмент ризику» до процесу прийняття рішень про відбір документів на архівне зберігання та проведення консультацій із зацікавленими сторонами⁴⁰.

Починаючи з другої половини ХХ ст., концептуальних змін зазнали оцінка документів та їх відбір на архівне зберігання у Великій Британії. Наприкінці 1990-х рр. Національним архівом постульовано нову політику комплектування, яка базується на принципах прозорості й партнерства, проведення публічних консультацій з урядовими установами, колегами-фахівцями та

громадськістю щодо експертизи цінності документів, використання сучасних методик з урахуванням зарубіжного досвіду. На практичному рівні її застосування сприятиме надходженню до Національного архіву документів, що відображають основні напрями політики центрального уряду Сполученого Королівства, взаємодію держави з громадянами й навколишнім середовищем, а також містять потужний ресурс наукових досліджень для сучасників і майбутніх поколінь⁴¹.

Отже, погляди Х. Дженкінсона на експертизу цінності були суттєво переосмислені архівістами впродовж ХХ ст. – на початку ХХІ ст. Утім, енергійне відстоювання вченим збереження архівної цінності документів й досі надихає їх та слугує глибинним моральним імперативом у повсякденній діяльності.

¹ Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять: ДСТУ 2732–:2004 / розробники: С. Кулешов (кер. розробки), О. Загорецька, Л. Драгомірова [та ін.]. – На заміну ДСТУ 2732-94; чин. від 2004-28-05. – К. : Держспоживстандарт України, 2005. – С. 10. – (Національний стандарт України); Архівістика: термінолог. словник / Голов. архів. упр. при Кабінеті Міністрів України, УДНДІАСД; авт.-упоряд.: К. Є. Новохатський (кер. авт. кол.), К. Т. Селіверстова (заст. кер.), Н. І. Гончарова [та ін.]. – К., 1998. – С. 69.

² Cook T. What is Past is Prologue: A History of Archival Ideas Since 1898, and the Future Paradigm Shift // *Archivaria*. – Spring 1997. – Vol. 43. – P. 17–63.

³ Tschan R. A Comparison of Jenkinson and Schellenberg on Appraisal // *The American Archivist*. – Winter 2002. – Vol. 65. – P. 176–195.

⁴ Holmes O. W. Sir Hilary Jenkinson, 1882–1961 // *The American Archivist*. – July 1961. – Vol. 24, № 3. – P. 345–347.

⁵ Jenkinson H. A Manual of Archive Administration including the problems of war archives and archive making. – Oxford: at the clarendon press London, Edinburgh, New York, Toronto, Melbourne and Bombay Humphrey Milford, 1922. – 243 p. – (Economic and social history of the world war (British series); *Дженкінсон Х.* Руководство по архивоведению и проблема создания новых архивов: пер. с англ. / ЦАУ СССР, Науч.-исслед. кабинет и ин-т архивоведения. – М., 1932–1934. – 276 с. – (Иностранная литература по архивоведению).

⁶ *Дженкінсон Х.* Руководство по архивоведению и проблема создания новых архивов. – С. 9.

⁷ Lodolini E. *Archivistica: Principi e problemi*. – Milano: Angeli, 1984. – P. 120.

⁸ Jenkinson H. A Manual of Archive Administration including the problems of war archives and archive making. – P. 12–13.

⁹ Jenkinson H. Reflections of an Archivist // Daniels M. F., Walch T. (eds.). *A Modern Archives Reader: Basic Readings on Archival Theory and Practice*. – Washington, D.C., 1984. – P. 15.

- ¹⁰ *Jenkinson H.* A Manual of Archive Administration including the problems of war archives and archive making. – P. 84.
- ¹¹ *Любименко И.* Архивы Великобритании в их прошлом и настоящем // История архивного дела классической древности, в Западной Европе и на мусульманском Востоке: лекции, читанные слушателям Архивных курсов при Петроградском Археологическом Институте в 1918 году. – Пг., 1920. – С. 266–267.
- ¹² *Шелленберг Т. Р.* Современные архивы. Принципы и методы работы = Modern archives principles and techniques / Глав. архив. упр. при Совете Министров СССР; пер. с англ.: В. А. Алешковской, Э. Г. Баскакова, Н. Д. Болдыревой [и др.]. – М., 1962. – С. 101–102.
- ¹³ *Томсинов В. А.* Эволюция государственного строя Англии в эпоху правления династии Тюдоров // Проблемы истории государства и права: сб. науч. тр. – М., 2009. – С. 35–39.
- ¹⁴ *Макарчук В. С.* Загальна історія держави та права зарубіжних країн : навч. посіб. – Вид. 4-те, доп. – К., 2004. – С. 103.
- ¹⁵ *Гнейст Р.* История государственных учреждений Англии (Englische Verfassungsgeschichte) / пер. с нем. С. А. Венгерова. – М., 1885. – С. 290–292.
- ¹⁶ *Палієнко М.* Особливості зберігання документальної спадщини у Великобританії: історичні традиції та сучасна організація // Студії з архів. справи та документознавства. – К., 2011. – Т. 19, кн. 1. – С. 43–47.
- ¹⁷ Развитие архивного дела с древнейших времен до наших дней. Архивное дело с древнейших времен до 1917 года / авт.-сост. Н. В. Бржостовская; редкол.: В. Н. Автократов [и др.]; науч. ред. К. И. Рудельсон. – М., 1979. – С. 130. – (Труды ВНИИДАД; т. 8, ч. 2).
- ¹⁸ *Бржостовская Н. В.* Архивы и архивное дело в зарубежных странах (История и современная организация): учеб. пособие. – М., 1971. – С. 76–78.
- ¹⁹ Развитие архивного дела с древнейших времен до наших дней... – С. 132–133.
- ²⁰ *Дженкинсон Х.* Руководство по архивоведению и проблема создания новых архивов. – С. 13–14.
- ²¹ Развитие архивного дела с древнейших времен до наших дней... – С. 136–137.
- ²² *Holmes O. W.* Sir Hilary Jenkinson, 1882–1961. – P. 345–347.
- ²³ *Милованова И.* Архивное дело в Англии // Архив. дело. – 1927. – Вып. 13. – С. 116–117.
- ²⁴ *Бржостовская Н. В.* Архивы и архивное дело в зарубежных странах... – С. 174.
- ²⁵ *Jenkinson H.* Modern Archives: Some Reflections on T. R. Schellenberg: Modern Archives: Principles and Techniques // Journal of the Society of Archivists. – April 1957. – № 1. – P. 340–341.
- ²⁶ *Tschan R.* A Comparison of Jenkinson and Schellenberg on Appraisal // The American Archivist. – Winter 2002. – Vol. 65. – P. 184.
- ²⁷ *Jenkinson H.* A Manual of Archive Administration including the problems of war archives and archive making. – P. 128.
- ²⁸ *Cook T.* What is Past is Prologue: A History of Archival Ideas Since 1898... – P. 23.
- ²⁹ *Дженкинсон Х.* Руководство по архивоведению и проблема создания новых архивов. – С. 48–54.
- ³⁰ Там же. – С. 124.
- ³¹ *Jenkinson H.* A Manual of Archive Administration including the problems of war archives and archive making. – P. 132.
- ³² *Tschan R.* A Comparison of Jenkinson and Schellenberg on Appraisal. – P. 183–184.
- ³³ *Казанова Е.* Архивистика / Историко-архивный ин-т им. М. Н. Покровского; пер. с итал. под ред. А. И. Брострем. – Рим, 1928. – С. 26–27.
- ³⁴ *Tschan R.* A Comparison of Jenkinson and Schellenberg on Appraisal. – P. 176–177.
- ³⁵ *Любименко И.* Нариси архівної бібліографії на Заході за останні 15 років // Архів. справа. – 1928. – Кн. 8. – С. 78; *Она же.* [Рец.]: Hilary Jenkinson. A Manual of Archive Administration, including the problems of war-archives and archive-making. Oxford, 1922. Дженкинсон. Руководство к архивной администрации с включением проблем архивов войны и создания архивов // Архив. дело. – 1925. – Вып. 2. – С. 167–170.
- ³⁶ *Lodolini E.* Archivistica: principi e problemi. – P. 120–121.
- ³⁷ *Кастельс М.* Информационная эпоха: экономика, общество и культура. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 607 с.
- ³⁸ *Сельченкова С., Селіверстова К.* Експертиза цінності управлінських документів: історія, теорія, методика: наук.-метод. посіб. – К., 2011. – С. 38–51.
- ³⁹ *Cook T.* From Information to Knowledge: An Intellectual Paradigm for Archives // Archivaria. – Winter 1984–1985. – Vol. 19. – P. 28–49; *Macneil H.* Archival Theory and Practice: Between Two Paradigms // Archivaria. – Spring 1994. – Vol. 37. – P. 6–20; *Tamble D.* Archival theory in Italy to day // Archival Science. – 2001. – Vol. 1. – P. 98–100.
- ⁴⁰ *Антоненко І.* Нові підходи до проведення експертизи цінності документів (зарубіжний досвід) // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: міжвід. зб. наук. пр. – К., 2007. – Вип. 9. – С. 33.
- ⁴¹ Там само. – С. 30.

В статье проанализированы научные принципы и критерии экспертизы ценности архивных документов, разработанные английским ученым-архивистом Х. Дженкинсоном.

Ключевые слова: ценность документа, экспертиза ценности архивных документов, история архивного дела Англии, Государственный архив Англии.

The scientific principles and criteria for appraisal of archival documents developed by the British scientist and archivist H. Jenkinson have been analysed in the article.

Key words: the value of the document, the appraisal of archival records, the history of Archival affairs in England, the National Archives.